

HIZKUNTZABITASUNA, GIZARTEA, PERTSONA jose a. aduriz

Bilinguismoaz aritzekoan (1), ohartarazi beharra dago estudio zientifiko orokar baten gabezia. Baina psikologiari edo pedagogiari bilinguismoak planteatzen dizkien problemak gaurkotasun eta interes bizi-biziak dituzte. Saiakera hau ez dator problema horiek garbitzera, prablema horien nondinorakoa agertzera baizik. Lehenik, hizkuntzabitasunaren alderdi teorikoa aztertu nahi du eta, gero, fenomenu hori pertsonarengan nola zertzen den ikusi.

BILINGUISMOAREN ALDERDI TEORIKOA

1. Bilinguismoa eta gizartea

Hizkuntzak funtzio bikoitz bat betetzen du giza bizitzan: pentsamenduaren eta barne bizitzaren oihartzun da batetik eta, bestetik, pertsonaren izaera soziala posibletzen du.

(1) Lan honen iturria Miguel Siguan Barcelona-ko katedratikoaren txosten argitaragabe bat da. Laburpena eta itzulpena Jose A. Aduriz-enak dira, eta berai da hemen esaten direnen erantzule (Zuz. Oharra).

Baina giza harreman hauek eskatzen duten betetasuna lortzeko ez da aski hitzegitea, hizkuntza berdinez baliatzea behar da: hizkuntza kidetasuna nahitaezko da gizarte kidetasunerako. Honek gizadi osoa hizkuntza batez mintzatzea eskatzen du... Errealidadea horrela ez doalarik, gizarteak zatikatua behar luke egon...

Hizkuntzabitasunari esker, ordea, orainarteko eskema eraberritu egiten da. Hizkuntzabidunak, bi hizkuntza dakizkielako, posibletzen du elkartu ezineko bi pertsona, edo bi giza talde, elkar lotzea.

2. Definizio bila

Baina, zer esan nahi du *hizkuntzabidun* edo *bilingue* hitzak? Labur esan, hizkuntza arrotz bat ulertu eta erabili ahal izatea, eta, bereziki, gauza bera bi hizkuntzatan *pentsatu* ahal izatea: mezu bat bera kodigu desberdinetan ager dezakeen pertsona, alegia.

Ikus daitekeenez, mezua hizkuntzarekin bateratu gabe daduka hizkuntzabidunak; pentsamendua eta hizkuntza ongi bereziak dira, beraz. Nahiko problematikoa da arazo hau, eta itzulpenaren zailtasunari begiratzea aski da hontaz konturatzeko: hizkuntzabidunak posibletzen du itzulpena, baita honen mugak azaldu ere; egin ahal daiteke erabateko itzulpen lan bat, ala guti gora beherako zerbait da beti? Hizkuntza, izan ere, ez bait da logika hutsa: kultura baten gurdia da, nortasunaren, harreman pertsonalen eta gizarte integrazioaren oinarria.

Hizkuntzak, beraz, zerikusi handia du pertsonalidatearen haziketan eta estrukturatzean. Nola gertatzen da hau hizkuntzabidun batengan? Hizkuntzabitasunak nola ukitzen du pertsonalidatea? Hona, erantzutea psikologiari —inori izatekotan— dagokion galdera garrantza...

Hizkuntzabiduna, hizkuntzabakardunari kontrajarriaz definitu

behar da, hortakoz. Hizkuntzabakarduna hizkuntza bakarra ezagutzen duena da eta egoera guzitan bakar hori erabiltzen duena. (Honek ez du esan nahi osoki ezagutzen duenik, bere premitarako aski duela baizik).

Hizkuntzabidunak, berriz, bi hizkuntza ezagutzen ditu eta *edozein egoeratan erraztasun berdinez* erabiltzen. Definizio hau, noski, muga bat da (“bilinguismo akabatua”) eta ez da sekula egiztatzten: hizkuntzaren bat nagusitzen da beti. Honen kontrako muga, berea ez beste hizkuntza bat ezagutzen duen hizkuntzabakarduna da: beste hizkuntza hori eskolan ikasia du, ez harreman pertsonalen baitan, eta egoera zehatz edo jakinetan erabiltzen du: irakurterakoan, bulegoan, etab.

3. Bilinguismo motak

Aipatu berriak ditugun bi muga horien artean mailadi luze bat dago. Mailak zehazterakoan, koantidadeaz nahiz koalidadeaz balia gaitzke. Koantidadezko berezkuntzak (hizkuntza bakoitza zenbat ezagutzen den eta zein proportzotan erabiltzen den) intergarriak izanik ere, motx samar geratzen dira. Askoz baliagarriagoa da tipologia bat aurkitzen saiatzea, nahiz-eta tipologia orokarra ezinezkoa dela jakin.

- Gizabanakoa (edo familia) hizkuntza testoiinguru arrotzean:** adibidez, Alemanian bizi den euskal familia bat: han jarraituko badu, alemanera ikasteari esker —hots, bilingue gertatzeari esker— jarraituko du.
- Taldea hizkuntza testoiinguru arrotzean:** euskal familia hori beste euskaldunekin topa daiteke, eta elkarrekin talde berezi bat osa dezakete: bilinguismo egoera bat sortzen da inguru sozial monolingue batetan.
- Gizarte inguru hizkuntzabiduna:** New York-en bizi den puertoricotar taldeak, aurrera nahi badu, ingelera ikasi beharra daduka;aldi berean, den multzoagatik bakarrik, inguruko hizkuntza-jokaera aldaerazi egiten du. (Gaur eguneko exenplu bat da hau,

baina historia honelako nahastez horniturik dago, eta nahaste horien fruitu da Canadako, Suizako, Beljikako, etab. bilinguismoa).

—**Familiako hizkuntzabitasuna:** orain arte familia, batasun bat bezala aipatu dugu, gizabanakoaren pareko; baina familia bera ere hizkuntzabiduna izan daiteke eta, areago, bilinguismoaren sortzailer: aitak eta amak, esaterako, hizkuntza desberdinak erabiltzen dituztenean.

4. Bilinguismoaren eratzaille sozialak

Adiarazi dugunez, eskualde batetik bestera asko alda daiteke bilinguismoa. Baina, gizabanakoei buruz esan dugun bezalaxe, klasifikazioa ezin da kantidadeaz bakarrik egin.

Lurralde hizkuntzabidun batetan, situazio bakoitzean, hizkuntza bat ala bestea erabiltzeko joera nabari da. Aukera honen funtsa ez datza beti pertsonarengan; gizarteak ere agintzen du zenbaitetan, hizkuntza bakoitzari betebeharrakinak, itzal desberdinak emanaz: hierarkia zehatz bat osatuaz, alegia.

Bilinguismoen arteko desberdintasunaren eragile nagusiak (ez denak, noski) hauk dirake:

Eragile politikoa: inperialismo eta kolonialismo mota guzietan bilinguismo bat sortarazi dute, kolonizatzaileen hizkuntza kolonizatuenaren gain ezarriaz. Kolonizazioaz kanpo, aspaldidaniko hizkuntzabidun erresumatan ere, hizkuntza batek eraman ohi du abantaila, erresumaren politika joerarekin bat datorren hizkuntzak, noski. Erresuma guzietan gertatzen da nolabait zentralismo linguistiko hau. Horrela, bilinguismoaren exenplurik arruntena, hizkuntza ofizial batek eta eskualde-hizkuntza batek osatzen dutena bilakatu da.

Eragile ekonomikoa: Mailaketa ekonomiko-sozialak, kasta sistema bat eratzeraino iristen ez bada ere, gizona baldintzapeturik daduka. Politika aldetik ahulen agertzen den taldea, sozialki ere apartatua, segregatua ageri da edo, behintzat, maila apalago batetan. Ikus, esaterako, indioak Ipar Ameriketara, eskualdetako hiz-

kuntzak mintzaira ofizialaren aurrean eta, argiago, emigranteen egoera...

Eragile kulturalak: normalki, lurralde batean bizi diren bi hizkuntzek ez dute kultura aldetik oihartzun berdina. Ez da kulturalki aberatsena beti nagusi izaten, baina beti dago halako tentsio bat bien artean.

Agertu dugun liskar egoera hau adiarazteko *disglosia* hitza erabili ohi da, bilinguismo akabatuari kontrajariaz. Bilinguismo akabatu hau utopia hutsa da, Siguan-en ustez; eta bi hizkuntza elkarrekin bizi direnean, beti agertzen da nolabaiteko borrokaren bat.

BILINGUISMOA ETA PERTSONA

1. Bilinguismoa eta adimen desarroiloa

Bilinguismoak, adimen haziketarik so, oinarri hau du: haurra, hizkuntza bat ikasteko behar duen aldi berean, beste bat ikasteko gauza da; hasieratik, gauza berdinak izendatzeko hiztegi bikoitz bat ikasteko kapaz da, baita hitzak erlazionatzeko oinarri estruktura desberdinen jabe izateko ere. Eta guzi hau, hizketan hasteko atzerapenik nabarmentzeke.

Honek zera adiarazten du; bi hizkuntzatan mintzatzen moldatzeak ez duela haurraren aparteko entelegurik eskatzen, ez hasiera batetan eta ez gerorako desarroiloan.

1920. hamarrekoan —artean gaur baino harrera epelagoa zuen bilinguismoak— hizkuntzabidun haurren adimena hizkuntzabakardunena baino makalagoa zela frogatzen zuten esperimenduatze batzuk oso ezagunak ziren: Gales-tar haur hizkuntzabidunak ingelera-zko hizkuntza bakarrekoak baino enteleguz ahulagoak zirela jakinarazten zuten test batzuek altxatako erbia zen han zebilena. Gaur, ordea, beste era batera irakurtzen ditugu atze haiek berak.

Alegia, adimen test hauek gaitasun hutsa neurtzen dutela suposatzeko joera nabari bada ere, sozial eta kultura aldetik baldintzatuak daudela. (Eta joera hau zen nagusi test haiek arakatzera-koan). Egia, horregatik, besterik da: Gales-tar haurrak ez ziren adimen apalagokoak, beren nekazaritza egoerak eratzen zuen kultura eta ingeleraren ezagupen motxagokoak, baizik.

Test haiek altxatako hauzia bere ponduan uzteko —eta gure arrazonamendua ez gehiegitzarren—, konklusio hau presta daiteke: ez dago frogaturik bilinguismoak adimen desarroiloa atzeratzen duenik.

Gaur egun, kontrako gannua indar hartzen ari dela dirudi: haurrek, tipi-tipitatik, atzerritar hizkuntzaren bat ikastea eragin nahi da, saiatze lanak adimen haziketari mesede egiten diola-ta. Baina, hemen ere, zientziak lehenagoko erantzun bera damaigu: frogatzeko dago. Halare, zihur gara tipitandiko hizkuntzabidun haurrek ez luketela inolako atzerapenik ukanen beren adimen haziketan; eta, areago, diferentziarik gertatuko balitz, nolabaiteko aurrerapena izanen litzakela.

Honek ez du esan nahi hizkuntzabitasunak giza desarroiloari ondoriorik ez dakarkionik, ez eta hauek negatibuak izan ez daitezkeenik. Hona horietako batzuk:

- Bilinguismoak adimen desarroiloa mugatzen ez badu, heziketa linguistikoa aldatzen du, eta gehienetan kaltetarako.
- Ikasketa guziak hizkuntza batean oinarritzen direlarik, bilinguismoak edozein ikasketa kaltetarako molda dezake.
- Bilinguismoak, eta honen sortarazleek (familia, gizartea, kultura) partehartzen dute pertsonaren heziketan, zalantzarik gabe, eta kalte iturri izan daitezke.
- Esan dugunaren arabera, haurraren enteleguak bi hizkuntza ikas ditzake batera; gerta daiteke, ordea, haur bat adimen motxekoa izatea (**débil mental**) eta bilinguismoak adimen hori heretsidura batetaratztea...

2. Bilinguismoa linguistikatik begiratuta

Haurrak bi hizkuntza behingoan aisa ikas ditzakela esatea, ez da hizkuntza horietako bakoitza hizkuntzabakardun batek bezain ongi ezagutzen duela esatea. Hizkuntzabakardun hau ala hizkuntzabidun hura den abantailagarriago gizarateak erabakitzen duke. Diferentzia ez bait datza hizkuntzaren ezagutze mailan, besteek ezagun dezan espero duten mailan baizik.

Baina aintzin ohar honek adiarazten duen problema —eta polemika— agertu besterik egin gabe, bilinguismoa mugatu eta honen ondorio linguistikoak ateratzen saiatu nahi dugu.

Bilinguismoak, sorrerari so, bi mota ezagutzen ditu: segun hasieratik eta batera ala bata bestearen ondoren ikasten diren hizkuntzok. Edozeinetara, bi hizkuntzek referentzia koadro desberdinak ukanen dituzte, pertsona edo inguru desberdinei lotuak egonen dira: esaterako, bata amari eta bestea aitari, edo bata familiari eta bestea gizarte bizitzari. Beraz, testoinguru berezietan ikasiak izan dira, egoera desberdinetan erabiltzen dira, eta sarritasun eta sakontasun desberdinez...

Guzi honi argi ikus daitezkeen ondorioak darraizkio, linguistikaren ikusguneetik. Hona batzuk.

a) Hizkuntza nagusia

Pertsona batek, hizkuntza bat erabiltzen ohitu ondoren, beste bat ikasten duenean, bigarren hizkuntza honen berezetasunak lehenengoarekin erlazionatuz —nahiz bien arteko antzez nahiz osteratasunez— ikasten du. Baina lehen hizkuntza haren “abantaila” ez da gramatikara mugatzen: hitzagin ez-ezik, haurrak haren bidez pentsatzen du. Honela, lehen hizkuntza nortasunaren hizkuntza da; eta bigarren hizkuntzaren usoa nagusitzen denean, lehen hizkuntzaren eginkizun berezia galtzeko arriskuan aurkitzen da.

Batzutan, izan ere, aldaketa hori gertatu egiten da. Hizkuntza nagusia ez da, beraz, lehenen ikasi —*amarengandikoa*— bizitza guzira. Askotariko zoriak direla-ta, hizkuntza nagusia trukatzan duenik bada, Trukaketa haroa nahitaez geldia da, eta prozesoa zehar erdi-bideak aurki daiteke. Bilinguismo jator edo akabatu horren erdi-bideak aurki daitezke, baita, hizkuntzaz aldatzeke, beste hizkuntza bat berea haina erabili beharrean tokatzen den pertsonarengan: bi hizkuntza noiznahi eta erraztasun berekin erabil ditzakeenarengan, alegia. Dena den, kasu hauk espezio dira nabariki, eta ohikoena hizkuntza baten nagusigoa da, bai giza harremanetarako, bai pentsatzeko eta —zer esanik ez— afektibu bizitzaren egoera zuzenerako.

Honela, hizkuntza nagusia pertsonalidadearen hizkuntza da, aisa uler daitekeenez. Hori dela-ta, bi hizkuntzak objetibuki neurri berean ezagutu eta erabili arren, ez dute garrantzi berdina pertsonarengan: ohar, gorago aipatuari jarraiki, hitzak esanahi logiko edo konzeptuala baino zabalagoa duenaz.

b) Bi hizkuntzen esanahi desberdina

Hizkuntzabiduna —logikoki— hizkuntza batetik bestera itzultzeko kapaz da, horretarako behar dituen hitz-joku eta espresioen jabe delako. Baina bi hizkuntzonen “itzulgarritasuna” ez da erabatekoa; eta hori, ez bakarrik elkar xeheki trukaezinak direlako, horietako bakoitzaren esperentzia pertsonala diferentea delako ere. Ikastaroan, ez inguru berdinean eta ez harrera berdinarekin ikasi ditu-ta.

Hizkuntzabidunak hiztegi bikoitz bat baldin badu ere, honen alderdi bat bestea baino gehiago erabiliko du, eta alderdi bakoitzean zati bat bestea baino areago. Diferentzia, ordea, ez da koantitatibua bakarrik, koalitativua ere bada: usu zabalagoak familiaritasuna eta esanahi aberastasuna damaio hitzari. Diferen-

tzia, gainera, erabiltearen situazioei kateiatua dago.

Exenplu batez esateko: “aita”, “ama”, “anaia” hitzen gaztelaniar itzulpena (padre, madre, hermano) oso tipitandik ezagun ditzake euskal haurrak; baina, familian euskeraz eta beste non-bait gaztelaniaz erabilirik, esanahi arras diferentea dute honentzat.

Olerkariak-eta —hots, hizkuntza biziki sentitzen dutenak— izan dira guzi hau gehien azpimarkatu dutenak. Egun, horiek ez-ezik, analisi-teknika psikologikoez ere berauxe adiarazten digute, objetibuki adiarazi ere.

d) Bi hizkuntzen nahasketa

Hizkuntza batetik bestera iragaiteko ahalmenak definitzen du hizkuntzabiduna: nahasi ez, berezi baino egiten duela esan nahi du honek. Halare, bistan dago nahasketarik badela, nahiz hizkuntza nagusiak bigarrena itxuragabetuaz, nahiz bigarrenak nagusia kaskailduaz. Hiru mailatan jazo daiteke nahasketa hau:

Fonetika mailan: lehen hizkuntzak ez dituen bigarrenaren soinu-ordez lehenengoaren soinuak —edo hauen aldaketak— erabiltzen dira. Haurrak fonemak oso azkar beregantzen eta finkatzen dituelarik, lehen hizkuntza nagusitu ohi zaio bigarrenari.

Gramatika mailan: hizkuntza batean bestearen gramatika arauak aplikatzen direnean, edo baten arau bereziak, bestearengan parekorik ez dutelako, baztertu egiten direnean gertatzen da eragipen hau. Hemen, amarengandiko hizkuntzak ez du inolako abantailarik, bietan gehien erabiliak, gehien ezagutuak edo aberatsenak baizik.

Semantika mailan: hitz eta espresio funtsezkoenak dira, hizkuntzen harremanetan, aisaen nahasi eta aldatzen direnak. Gaztelaniaz ari denean, euskal haurrak mila hitz euskaldun darabilzki gaztelaniazko gramatikaren arabera deklinatu edo konjugatuak, nahiz gazteleraz ez dakien hitz baten hutsunea betetzeko, nahiz, jakinarren, baztertuaz.